

Triptiek: De Verzoeking van de heilige Antonius

In de collectie van het Flipje en Streekmuseum te Tiel bevindt zich een, zowel wat betreft ouderdom als afbeelding, opmerkelijk schilderij. Het is een triptiek of drieluik, afkomstig van de Antoniusbroederschap te Tiel. Op het middenpaneel heeft schilder Jan Wellens de Cock (ca. 1475 – ca. 1528) de 'Verzoeking van de heilige Antonius' afgebeeld. Van de schilder zelf weten we weinig. Bekend is een houtsnede in het bezit van de Hamburger Kunsthalle, waarin De Cock het zelfde thema heeft gekozen. De verleiding van Antonius was op het einde van de middeleeuwen een geliefd thema. Grote

schilders, zoals Jeroen Bosch, kozen het tot onderwerp. Anders dan Bosch en zijn navolgers heeft De Cock er geen scène vol verschrikkingen en helse gedachten van gemaakt. De encenering is zelfs rustig te noemen. Antonius zit op de voorgrond van een landschap, dat links door een boomgroep wordt begrensd. Aan zijn voeten een varken. Rechts voert een smalle brug naar de achtergrond, die afgesloten wordt door een heuvelrug waarvoor een brandend kerkje. Deze brand verwijst naar het zogenaamde Antoniusvuur, een verwoestende ziekte die benen en voeten aantast. Bidden tot Antonius zou genezing kunnen brengen, dacht men. Een boom, links van het midden geplaatst, verleent de compositie een verticaal accent. De heilige houdt in de linkerhand een opengeslagen boek en laat de onderarm rusten op een rotsblok. De rechterhand gebaart afwerend naar de duivel, in de gedaante van een oude vrouw met naakt bovenlichaam, in het licht rood gekleed en met vleugels op haar rug. Ze pakt hem bij de schouder om hem te attenderen op een kostbaar kleed dat zij als geschenk komt aanbieden. Prominent aanwezig is een verleidelijke jonge naakte vrouw, die een gouden beker met deksel in de linkerhand houdt. Om de hals draagt zij een snoer waaraan een gouden sieraad hangt. Op de duivelse herkomst van beide vrouwen wijzen ook de hoofdbedekkingen die eindigen in de vorm van bokkenhoorns.

De zijluiken

Op de beide zijluiken staan de schenkers, man en vrouw, die de triptiek geschenken hebben aan kerk of kapel. De man, gekleed in mouwvest en wijde mantel, knielt links op de voorgrond. Achter hem de heilige Antonius, met het zwijn, de mantel breed omgeslagen over een blauwgroen onderkleed. In zijn linkerhand houdt hij de voor hem karakteristieke T-vormige wandelstok. Op het rechter paneel de vrouw. Ze zit geknield op de voorgrond met in haar handen een gebedenboek. Ze draagt een, met wit-zwart bont gevoerde, mantel met wijde mouwen en om het gezicht sluit een witte kap, naar voren afhangende, over haar schouders. Achter haar een bisschop met een staf in de hand. De met goud doorweven kappa, rijk met parels en edelgesteente bezet, wordt door een sieraad bijeen gehouden. Op het hoofd draagt hij een eveneens met edelstenen bezette mijter. De achtergrond van de beide zijluikjes wordt gevormd door een bergachtig landschap. Helaas weten we niet wie de beide schenkers en de rechter heilige zijn.

Herkomst

De herkomst van de fraaie triptiek is gedeeltelijk nog in nevelen gehuld. Verder dan 1810 is haar afkomst niet te traceren. Sinds dat moment is zij in ieder geval in Tiel aanwezig. Zij werd geschonken aan de Sint-Antoniusbroederschap, een eeuwenoude instelling die al in de middeleeuwen een altaar in de Maartenskerk bezat. In de eeuwen daarna werd de aloude broederschap eigenlijk een soort gezelligheidsvereniging. In het reglement van 1749 is sprake van het houden van twee vrolijke avonden, een bij de benoeming van nieuwe leden, de andere bij het afhoren van de jaarrekening. Na de maaltijd brachten de leden de avond door met spel, waarbij er zoals vanouds gespeeld werd om nootmuskaten. Op de feestelijke avond van 13 februari 1810 werd met 'een gepaste aanspraak door de broeder Dijkmeester een treffelijk schilderij van de duivelse tentatie van den patroon der broederschap ten geschenke aan deze confrerie overgegeven'. Het achterop het schilderij geplakte Latijnse vers van de hand van A.J. Hoogendijk van Domselaar herinnert aan deze gebeurtenis. Op enig moment kwamen de zijluiken in het bezit van de familie Van Lidth de Jeude. In 1880 verkocht wijnkoper Carel van Lidth de Jeude voor twintig gulden deze luiken aan J.H. Verwey. Bovendien nog een gepolychromeerd beeld van de heilige Antonius. Na het overlijden van Verwey in 1906 kwamen de zijluikjes en het beeld per legaat aan de gemeente Tiel. Omdat de gemeente al in het bezit was

van het middenpaneel, was het drieluik nu weer compleet. Sinds de opening van het Streekmuseum de Grootte Sociëteit, voorloper van het huidige Flipje en Streekmuseum, in 1976 hangt het op een ereplaats binnen de collectie.

Wie was Antonius?

Antonius van Egypte of de Kluizenaar leefde van 251 tot 356. Hij is dus 105 jaar oud geworden. Na overlijden van zijn ouders schonk hij zijn bezittingen aan de armen en ging een leven als kluizenaar in de Egyptische woestijn leiden. Hier vormde hij een van de eerste gemeenschappen van monniken. Zijn gebeente zou volgens overlevering in 1491 naar Arles in Frankrijk overgebracht zijn. Sommigen betwisten dit overigens. Zijn manier van ascetisch leven in een kloostergemeenschap verbreidde zich naar Europa. De Antonieten verpleegden zieken en hadden het recht varkens vrij rond te laten lopen. Deze varkens waren te herkennen aan een belletje in het oor. Op 17 januari – de naamdag van de heilige – werden de varkens geslacht. Het vlees verdeelde men onder de armen. Antonius is de patroonheilige van de wevers, slaggers, suikerbakkers, mandenmakers, begrafenisondernemers, zakkendragers, zwijnenhoeders, varkens en huisdieren. Deze heilige moet men niet verwarren met Antonius van Padua.